

[ANTS LAUTER 125: „Seltsimehed, paigal seismine on igatahes tagasimine!“](#)

„Lauterit on vihatud ja ihatud korraga. Teda on hüütud Käsu-Antsuks ja küllap see hüüdnimi läheb koos Lauteriga teatriajalukku. Lauterit on pööraselt vajatud ja kunagi pole olnud temaga mugav. Temas oli askeetsuseni piitsutav energia. Tahte erakordne laeng. Talupoeglik visadus ja tööausus. Pedantsuseni arendatud täpsus,“ on suure teatrimähe kohta öelnud teine suur teatrimäes Voldemar Panso. Nõudlik juht, meister ja teatrirügi kuningas – nii on ta end ajalukku kirjutanud.

„Liignõudlikkus ei ole kunagi halb. See viib edasi,“ on jäägitult oma elu teatrile pühendanud näitleja, lavastaja ja teatrijuht ise öelnud. Ta oli nõudlik, aga see tulenes tema enda töökusest ja ta valutas ka südant eesti teatri oleviku ja tuleviku pärast. Lauter on tunnistanud, et talle oli antud heal juhul 10 protsenti annet, kõik ülejäänud pidi ta aga lisama tööga. Ja seda ta tegi.

Need, kes enam tema teatrile – lauluisa Kreutzwaldi, Jalaka-Jaani ja sadu teisi osatäitmisel enam ei mäleta, teavad teda aga kindlasti kultusfilmist „Mehed ei nuta“. Lauteri tegelaskuju öeldud laused „Praegu on ülesanne number üks leida paat!“, „Metsa langetama, seltsimehed! Või kuidas?“, „Aga miks te sinna üldse hüppasite?“ ja „Seltsimehed, paigal seismine on igatahes tagasimine!“ on tänaseni eestlaste suus ringlemas.

„Mehed ei nuta“ käsikirja autor Enn Vetemaa on raamatus „Sulev Nõmmik: kui näeme, siis teretame“ meenutanud, et need repliigid olid ka Lauteri enda loomusele väga iseloomulikud.

Ka samamoodi sirge rühiga, reipalt ja väarikalt nagu filmis „unetu direktorina“, kõndis ta ka päriselus. Nii tükibki silme ette see tegelaskuju ka siis, kui lugeda lauset, mida ta on öelnud Ants Lauterina: „Puhkusest saadakse ka nii aru, et see on söömine, magamine, vedelemine ja logelemine, mittemidagitegemine. Minu arust aga on rütmiline, organiseeritud tegevus, kas füüsiline või vaimne, inimesele lakkamatult vajalik!“

Teatrimäes oli väga liikuv ja sportlik. Seda kuni kõrge eani.

„Lauter ei osanud mitte ainult oma elujõus maksimumi endast välja arendada, vaid oskas ka vananedes eeskujuks jääda,“ on Panso öelnud.

Kui nad Lauteriga 1963. aastal tehtud telesaate „Mõistus, tahe, töö ja Lauter“ lõpukaadrites koos metsa suusatama läksid, jäi ealiselt noorem Panso Lauterist peagi kaugele maha.

„Kuidas end nii hästi vormis hoida?“ hüüdis Panso kuuskede vahele kaduvale Lauterile järele.

„Mängi tennist!“ hüüdis too üle õla, ise reipalt edasi suusatades.

Sellest, kuidas ta end vormis hoidis, annab aimu tema enda öeldu: „Hommikuti nii kolm kilomeetrit jooksu, veerand tundi võimlemist ja pool kilomeetrit ujumist – see ei tohiks suvepuhkusel koormav olla. Ja kui siis päeva jooksul veel sadakond kilomeetrit mootorrattal või neli-viis tundi tennist – see annab talveks paraja zarjadka.“

Südamesse istutatud teatriseemnest Estonia teatri näitlejani

Juba lapsepõlves käis Lauter jalgsi pikki vahemaid. Kodutalust Märjamaa vallas Velisel tuli kooli kõndida üle kümne kilomeetri.

„Vahel oli isa lahke, pani hobuse ette ja viis mind esmaspäeval kooli,“ on ta ühes hilisemas raadiointervjuus meenutanud.

Ka tööharjumus sai alguse kodust, kus „tehti tööd alates hommikust kui päike nina välja pistis, kuni õhtuni, kui see kadus.“

„Küllap kõige esimene teaterdamine jäi mardisanditamistest ja kadriõhtutest meelde. Meil oli küll usklik kodu ja ema oli väga usklik inimene, aga nalja ta armastas. Ma ei tea, kuidas ta siis pärast jumalaga hakkama sai. Isa oli kiriku võõrmünder, tema kannatas ka naljad ära ja naeris omale habemesse.“

Sügava elamuse jättis Lauterile vigurivändast tädi.

„Meenub ikka, kuidas lapsepõlves tuli tädi kord kadriõhtul meile. Tal olid põlle sees mädanenud õunad, neid oli päris palju. Ja kuidas ta siis tegi ennast natuke tohmaniks ja saamatuks, kuidas ta seadis end istuma ja kuidas osa õunu põrandale veeres. Kuidas ta neid siis korjas ja jälle põlle tagasi pani, need sealt aga jälle maha kukkusid. See oli nii naljakas, et naersime kõhud katki! Hakkasin ise ka mõtlema, et kuidas saaks niisugust nalja teha ja nii vaimukas olla.“

Teatriga tutvus Lauter esimest korda 11aastaselt, kui Järvakandis koolis käies sattus Raikkülas toimunud näitemänguõhtule.

„Me, poisid, läksime õhinal vaatama! Ega me luba kellegi käest ei küsinud! Ja kui hästi seal kometit tehti! Sealt see esimene tera vist südamesse läkski,“ on Lauter öelnud.

Hiljem tegeles ta harrastusnäitlejana ja jäi nii 1913. aastal Kohila seltsimajas oma kahe vanema venna lavastatud näidendis elumehest armastajat mängides silma tollastele suurtele teatrimeelele Theodor Altermannile ja Karl Jungholzile, kes otsisid parajasti **Estonia teatrisse** tööle noort inimest.

„Nad tegid mulle ettepaneku ja mina olin sellega kohe nõus! Vabriku kontori õpipoisist sai korraga teatri õpipoiss,“ on Lauter meenutanud.

19aastaselt teatrisse tööle asudes oli ta algul inspitsient ja mängis ka väiksemaid rolle. Esimest korda oli tal õnn ja au rambivalguses seista „Hamleti“ etenduses, kus tema kanda oli Fortinbrasi roll. Siis ei osanud ta veel aimatagi, et aastaid hiljem astub ta ise lavale Hamletina.

Estonias puutus Lauter esimest korda kokku tolle aja ühe säravaima näitleja Erna Villmeriga.

Villmer on meenutanud: „See kokkupuutumine oli kaudne, vaatlesin teda kui tavalist uustulnukat. Huvi ta ei äratanud.“

1914. aastal Estonia trupp lagunes, järgmisel aastal Lauter mobiliseeriti ja saadeti rindele. Pärast gaasimürgitust Novgorodi tagavarapolku sattudes lõi ta kaasa sealses polguteatris ja töötas pärast teenistusest vabanemist aasta aega Novgorodi linnateatri näitlejana, kus olid eeskujudeks Venemaa tippnäitlejad. Rooduülemena teenides oma hääle käskluste ja karjumistega ära rikkunud Lauter tegi endaga ränka tööd, et hääle siiski laval kõlaks ja vastu peaks.

Armud ja teater õlgadel

1918. aasta suve lõpus jõudis ta tagasi Eestisse ja hakkas teatris kaasa lööma nii näitlejana kui ka lavastajana. Üliinimliku ja meeletu tempoga valmised kümne aasta jooksul sada rolli ja umbes 80 lavastust!

Kui noor Lauter venemaalt tagasi tuli, oli Eduard Vilde Estonias dramaturg ja võttis seetõttu ka proovidest ja kogu kunstilise töö juhtimisest osa.

„Ükskord ühes näidendis andis ta minu osa teisele. Muidugi mõista mul läks sellest kulm päris kipra, sest olin ju Venemaa provintsidest suuri osa mänginud. Aga ma sain pärast ise ka aru, et see oli õige otsus. Tal oli väga hea teatrikõrv,“ on Lauter hiljem rääkinud.

Villmer on Venemaalt naasnud Lauterit kirjeldanud: „Ants paistis edev ja tähtis, temast õhkus Novgorodist kaasa toodud provintsiteaterlikkust, sentimentaalset läägust ning vene retoorikat.“

Peagi ei jätnud aga heatujuline, siniste silmade ja sportliku kehaga Lauter teda enam ükskõikseks ei laval ega elus. Koos mängides sündisid suurepärased osatäitmised.

Lavastus „Romaan“, kus nad 1920. aastal koos mängisid, lõi lõkkele ka nende isikliku romaani.

Paraku olid aga mõlemad tol ajal abielus, Lauter vene näitlejanna Maria Merjanskajaga ning Villmer arsti ja kultuuritegelase Juhan Luigaga. 1926. aastal, pärast seda, kui Lauter oli saanud lahutuse, kolisid nad kokku. Villmeri abielu lõpetas järgmisel aastal abikaasa surm. Pärast seda tegid Lauter ja Villmer oma kooselu ka ametlikuks.

1925. aastal, pärast Jungholzi surma sai Lauterist Estonia draamaturpi juht. Välismaal õppereisidel käies oskusi ja tähelepanekuid kogudes püüdis ta Eestis samuti täpset ja süstematiseeritud mängulaadi juurutada. Tema lavastatud „Masinahävitatuid“ kiitsid kriitikud kui leidlikku ja senist taset ületavat saavutust.

1930ndatel aastatel oli Lauter ka õppejõud Eesti Teatrikoolis. 1941. aastal mobiliseeriti ta punaarmeele ja kolm aastat hiljem tagasi koju saabudes sai temast **Estonia teatri** direktor, kes juhtis ka sõjas pommitamisega kannatada saanud Estonia ülesehitamist.

Voldemar Panso on kirjutanud: „Kaks kord on tulnud Lauteril iseendana ja eesti teatri juhina otsustada. Tuli uuesti üles ehitada hoone ja teater, anda talle uus eluvaim ja uus sisu. 60 aastat kahekordse alustamisega, see on hiiglatöö, mida suutsid kanda ainult Lauteri-taolise Velise valla talupoja poja õlad.“

1949. aastal lõppes Lauteri abielu rasket haigust põdeva Villmeriga ja ta abiellus oma õpilase Heli Viisimaaga. Villmeriga säilisid tal siiski head suhted, tihti käis ta tema juures uuematest uudistest rääkimas.

Lauter on töötanud nii Estonia kui ka Draamateatri peanäitejuhina ning Vanemuise näitleja, lavastaja ja kunstilise juhina. 1958-1959 oli ta **Estonia teatri** direktor, pärast seda jäi pensionile, aga tema tegutsemisind ei vaibunud – ta oli veel aastaid teatrikooli õppejõud ja teatriühingu juhatuse esimees.

„Mul on olnud õnnelik näitlejaelu ja üldse elu,“ ütles oma 75. sünnipäeva tähistanud Lauter raadiosaates. „Olen nii mitmest teatrist läbi käinud ja kõik tööd on laabunud ja väga meelepärased olnud. Võib-olla see on sellepärast nii, et kõik, mis teatrisse puutub, on mulle südamelähedane olnud.“

Lauter tõdes ka, et tema elu on võib-olla just seetõttu nii meeldiv olnud, et tal on kogu aeg midagi teha olnud: „Ja mitmekülgselt, palju ja pingeliselt! Aga vahel on tõepoolest ka nii olnud, et kõik teed on ees püsti. Siis ei ole aga midagi muud teha, kui ühest neist teedest lihtsalt kinni haarata ja kui selle suudad kuidagiviisi läbi viia, siis muutuvad teised asjad selle kõrval väiksemaks ja lihtsamaks.“

Raadiosaates esitatud küsimusele, kus Lauter veedab oma 75. sünnipäeva, vastas ta: „Kui ma seda isegi teaks! Kõige parema meelega oleksin kusagil sügaval metsas, vilistaksin ja ajaksin oravatega juttu. Aga võib-olla ma ikkagi kuskil selle suure linna peal kõmbin ringi. Või olen siis ratsuti oma „oina“ seljas ja lasen mööda Eestimaad ringi.“

Tema reipus ja elujõud olid nii iseenesestmõistetavad, et isegi siis, kui ta eluõhtul end haigeveodist vaid vaevaliselt püsti suutis ajada, oli temaga koos olnud Pansol tunne, et kohekohe astub meisternäitleja oma rollist välja, lööb jala põlvele ja küsib naerdes: „Paluks märkused, kuidas ma seda tegin!“

Lauteri surm 1973. aasta 30. oktoobril vapustas kogu teatrimaailma.

„On surmateateid, mille puhul kogu hõim võpatab, mille puhul maa jääb hetkeks tummaks,“ kirjeldas seda Panso.

Suunise selleks, millisenä Lauterit mäletada andis ta omal ajal ise, kui temalt raadiosaates küsiti, kuidas peaksime suhtuma eesti teatri minevikku ja alusepanijatesse. „Harduse ja imetlusega,“ vastas Ants Lauter.

***

Elle Eha-Are: „Ants Lauter oli kui kalju, kes varjas meid oma tugeva turjaga.“

„Minu teatriõpetaja Moskvas Maria Knebel ütles meile üsna sageli: „Teist ei saa kunagi oma ala meistrit, kui te ei näe vanade teatritegijate kuninglikkust! Ja-jaa, ega kuningad ei ole kuhugi maa pealt kadunud. Aga ükski troon ega rikkus ei tee kuningat. Kuninga teeb kuningaks loovate aastate elav tarkus ja ilu mõistmise sügavus. Kui te seda kord inimese näha oskate, võite teiegi tema loomingu ette astuda ja sellest osa saada. Kui teil on vaid selleks silmad, mis näevad ja kõrvad, mis kuulevad,“ räägib näitleja ja luuletaja Elle Eha-Are. Tänu Knebeli õpetussõnadele nägi ta Lauteris lisaks teatrimalima tõeliseks härrasmeheks olemisele veel palju rohkemat. Lähemalt sai ta seda kogeda filmi „Mäeküla piimamees“ võtetel. Lauter mängis seal parun von Kremerit ja Eha-Are talutüdruk Marit.

Kaader filmistuudio Tallinnfilm mängufilmist „Mäeküla piimamees“ (1965). Mari rollis Elle Eha ja Ants Lauter parun von Kremerina. (Tallinnfilm / Filmiarhiiv)

„Me kõik imetlesime Ants Lauteri sirget rühti! Kui ta astus hommikuses suvises varavalges mööda Lihula linnakese kitsukesi tänavaid, jäid möödaruttavad ja tööle kiirustavad inimesed suisa seisma. Ja paljud tervitasid teda aupaklikult nagu ammust tuttavat,“ meenutab ta.

Ants Lauter tõi „Mäeküla piimamehe“ võttegruppi endaga kaasa suure rahu ja sisemise kindluse.

„Ta oli kui kalju, kes varjas meid oma tugeva turjaga. Oli kindel tunne, kui tema meie keskel oli. Kõik asetus paigale. Ja äkki oli kõigil aega.“

Eha-Are ütleb, et Lauterist rääkides meenuvad talle ka teatrimehe mõtted, mis paratamatult sööbisid tema neiumällu. Ükskord, kui võttepäev lükati edasi, sõidutas Lauter ta oma „oinaks“ kutsutud mootorrattaga Matsalu looduskaitsealale. Nende vestluse pani Eha-Are pärast kirja oma näitlejapäevikusse.

„Ta rääkis mulle: „Te ütlete, et kardate, sest olete noor ja kogenematu. Aga teate - ka mina kardan! Ja film on ka minule suur väljakutse. Jah, ma olen põline teatrimees, kes teatripõllule ära ei eksi. Ikka leian viisi, kuidas endaks jääda, sest tunnen seda ala. Aga film on minulegi täiesti uus maailm, täiesti teise tehnikaga. Ja usute või ei usu, aga just teie, Mari, olete mulle kindlaks käsipuuks sellel laukasuule asetatud kitsal purdel. Teie noorus, siirus ja usk teeb mindki meie võtteplatsil julgeks ja tugevaks oma kepi najal. Ja sellest kasvab välja jõud, mis koos aitab astuda üle ajasügava laukavee. See teie noorus ja rõõm – missugune õnn veel minule vanas eas seista teie kõrval ja lähedalt tajuda uue, noore, sirguva põlvkonna ergast hingust. Me võime koos osa saada eesti klassika ärkamisest filmilinal. Mõelge, Mari, et see on Eesti filmielule tõeline alusmüür, millele võime asetada oma kivi tuleviku tarvis.“

Elle-Eha arvab, et küllap tahtis Lauter ebalevale Marile natuke julgust jagada.

„Küsisin temalt ühel kahtlusetel: „Kui teie oleksite olnud selle filmi režissöör, kas oleksite valinud mind Mariks? Ta mõtles, vaatas otsa ja naeratas: „Jaa, kahtlemata!“ Mina küsisin: „Aga kõik need teised kandidaadid?“ Tema vastas: „Neil kõigil on annet ja oma sära ja neid ootamas oma tõelised rollid. Aga teie olete Mari. Ärge kordagi enam selles kahelge!““

Eha-Are mäletab, et Lauteril oli alati pintsaku põuetaskus lapik pudelikene puhta allikaveega, mis andis tunnistust tema karskest eluviisist ja mille juurde ta alati lausus: „Vesi palju jõudu annab, vesi suured laevad kannab.“

„Tal olid ka alati taskus hõrgult lõhnavad värvilised Vähikaela kommid, mida ta lahkelt pakkus: „Võta veel, võta veel! Võta kohe palju!“ Siis oli võtmiseks väike paus ja edasi ütles ta julgustavalt: „Võta kohe kaks tükki!““ meenutab Eha-Are, et see ajas alati naerma nii kõrvalseisjad kui ka ehmatuses üle saanud inimese, kes juba oli jõudnud peod komme täis kahmata.

„Kahtlemata oli Ants Lauteril hea huumoritaju. Ja tema sõnavara oli rikkalik põlistest rahvapäranditest ja tagantjärele äratuntavatest mõistuütlemistest. Peas oli tal äratubamatult palju võrratuid Eestimaa luuletusi ja ka vemmälvärssse.“

Filmi lõpupidustustel tõi Lauter talle viis valget roosi.

Eha-Are: „Mille eest?“

Lauter: „Sinu puhtuse ja õrnuse eest.“

Eha-Are: „Aga ma ju ei teinud kõike nii nagu oleks pidanud!“

Lauter: „Mari, ma ju ütlesin sulle – näitleja sõltub väga paljudest teistest. Sul tuleb õppida vaid üht – ehitada enda ümber kaitseaed, sa oled liialt haavatav.“

Eha-Are: „Aga ma armastan ja olen õnnelik!“

Lauter: „Mine siis vapralt oma kannatusele vastu.“

***

Voldemar Kuslap: „Lauter oli unikaalne nähtus!“

Laulja Voldemar Kuslap meenutab Ants Lauterit mängufilmi „Mehed ei nuta“ võtete ajast:

„Kuigi ta oli siis juba poolpime ja sügavalt haige mees, tuiskas ta oma „oinaga“ Muhumaa kitsastel karjateedel kivide vahel ringi üllatava osavusega. Ja igal hommikul võis teda vaatamata ilmale näha ikka end meres karastamas. Meil ei jätkunud nii palju iseloomukindlust ja tahtejõudu.“

Ka kõiki stseene, kus „unetud“ kadakate vahel jooksid, tegi Lauter nurisemata kaasa.

„Üks juhtum tuleb meelde. Olime majutatud Koguvasse, Smuuli kodukülla, aga võtted toimusid mõni kilomeeter eemal, kuhu meid viidi veoautoga. Ükskord üritasin aidata Lauterit kõrgest autokastist alla. Tema aga ütles kohe oma käheda häälega: „Noormees, ma jaksan ise!“

Kuslap mäletab Lauterit ka Teatriliidu esimehena ja kuidas teatrimees, ise juba üsna vanas eas ja haige, kõndis kõrvaltänavatel, pilkude eest varjatult aeglaselt ja vaevatult, aga teatri ette jõudes ajas selja sirgeks ja astus nagu rüütel väarikalt teatri uksest sisse.

„Artur Rinne räägib oma memuaarides, et Lauter oli ääretult nõudlik teatrijuhi ja lavastajana. Öhtul võis ta teistega koos napsiklaasi taga olla, aga hommikul oli esimesena proovis ja hoidku neid, kes tikkusid hilinema või vabanduseks tooma, et aga eile sai ju istunud koos. Ta oli ülinõudlik kõigi ja kõige suhtes. Räägitakse, et ega tema abikaasal Heli Viisimaal ei olnud ka temaga kerge, sest söök pidi olema kellaajaliselt punktuaalse täpsusega serveeritud.“

Kuslap räägib, kuidas teatrijuhina oli juba poolpime Lauter tulnud ootamatult teatridirektori looži ja uurinud binokliga, kuidas näitlejad oma tööd teevad.

„Tal jätkus aga silmi ka koori jaoks, solistidest rääkimata. Aga teatris oli siis ka distsipliin. Nii suures kollektiivis peabki juht olema natukene ka diktaator.“

Kuslap märgib, et samamoodi armutult nõudlik oli aga Lauter ka iseenda vastu.

„Temasuguseid enam ei ole. Ta oli võrdselt tugev pedagoog, teatrijuht, lavastaja ja ka näitleja. Unikaalne nähtus! Tõeline rahvuskultuuri suurkuju! Praegu on meil kõik supertähed, aga tema oli tõeline.“